

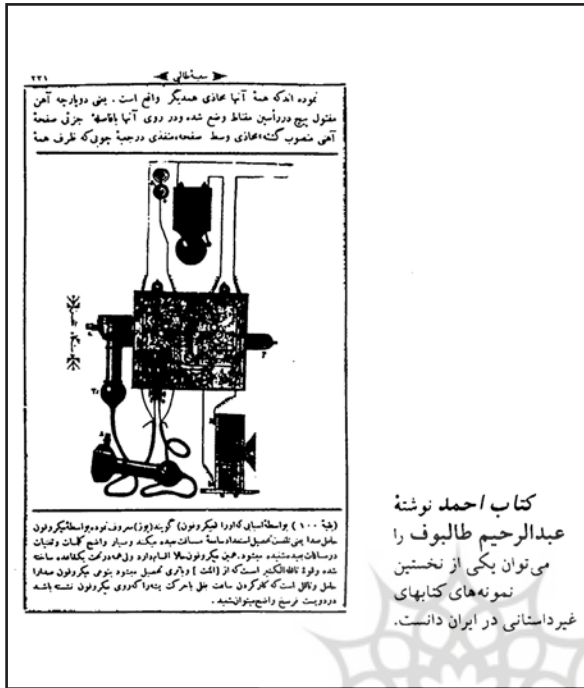
معرفی کتاب

اخلاق مصور همراه با مقدمه‌ای بر ادبیات کودکان تاریخ مشروطه

طرفه ابطحی

سرآغاز ادبیات کودکان و نوجوانان در ایران ریشه در لالایی‌ها، مثل‌ها و قصه‌های عامیانه دارد که آن نیز دربردارنده‌ی تجربه‌های زندگی و اندیشه و شادی‌ها و غم‌های مردم روزگاران بسیار کهن می‌باشد. قرار گرفتن سرزمین ایران در مسیر آمد و شد قوم‌های گوناگون و پدیدآمدن دین‌های مختلف در شرق و غرب این سرزمین سبب راه یافتن فرهنگ‌ها و تمدن‌های غیر ایرانی در تمدن و فرهنگ بومی این سرزمین شد. این فرهنگ و تمدن غیر ایرانی کم‌کم رنگ و تمدن ایرانی به خود گرفت و از این راه فرهنگ و تمدن بومی را غنی‌تر کرد. همین فرهنگ پربار و غنی بود که بر ادبیات عامه و سپس ادبیات مکتوب ایران تأثیر گذاشت و قصه‌ها، داستان‌ها، حماسه‌ها و حکایت‌های بسیار در زمینه‌های گوناگون پدید آورد. نوشتن کتاب کودکان و نوجوانان ایرانی از اواخر قرن سیزدهم هجری آغاز شد. از مهم‌ترین کتاب‌های این دوره که جزو ادبیات مشروطه نیز شمرده می‌شود، کتاب احمد (تالیف ۱۳۱۰ ق. / ۱۲۷۱ ش) اثر عبدالرحیم طالبوف است که از نخستین آثار ایرانی در حوزه ادبیات کودک و نوجوان است. این کتاب زبانی ساده و روان و ساختاری رمان‌گونه دارد و آداب زندگی و مسایل علمی را به کودک و نوجوان یاد می‌دهد.

پس از نهضت مشروطه، تحصیل کرده‌های ایرانی به ترجمه‌ی کتاب‌های درسی و غیر درسی اروپایی به ویژه فرانسوی روی آوردند و ترجمه‌ی کتاب‌های ویژه‌ی کودکان هم از همین زمان آغاز گردید. دو اتفاق مهم در این دوره عبارت بودند از: اول، همگانی و اجباری شدن آموزش و پرورش، دوم، سازمان یافتن و قاعده‌مند شدن نظام آموزش و پرورش و از جمله تولید کتاب‌های درسی. از این رو، پدیده‌ای نظام

ساده نویسی با هدف رعایت فهم کودکان به تدریج شکل گرفت. در این دوره، نخستین بار نویسندگان و شاعران برای بچه‌ها داستان نوشتند و شعر سرودند. اما هنوز ادبیات این دوره رویکردی تعلیمی و تهذیبی داشت، نه تخیلی و هنری.

نوشته‌های ادبی و غیر ادبی برای کودکان و نوجوانان در دوره‌ی پس از مشروطه در این شکل‌ها و قالب‌ها عرضه شد:

الف- نوشته‌های آموزشی؛ نوشته‌هایی به صورت کتاب‌های درسی که در آن‌ها کتاب‌های درسی اروپایی الگو قرار گرفته بود. گرچه آموزش و پرورش، طبق قانون

اساسی ۱۲۸۵ ش اجاری و همگانی اعلام شده بود چنین برنامه‌ای تحقق نیافت. بعد از ۱۳۰۴ ش. به تدریج بر تعداد مدرسه‌ها افزوده شد و ساختار تعلیم و تربیت سنتی در هم ریخت.

ب- بازنویشته‌های متون؛ یکی از کارهای شایان توجه در این دوره، بازنویسی متون کهن و آثار ادب کهن ایران است. از آغازگران این کار، شیخ محمد حسن تهرانی، مشروطه‌خواه مبارز و نماینده‌ی مجلس اول بود (مهذب مرزبان نامه، ۱۳۲۳ ق و مهذب کلیله و دمنه، ۱۳۳۹ ق) و از ادامه دهندگان آن، محمدبن یوسف مازندرانی، ملقب به مفتاح‌الملک با کتاب مثنوی‌الاطفال است. این کتاب گزیده‌ای است از داستان‌های مثنوی همراه با تصویر.

ت- ترجمه: توجه به اروپا در این دوره موجب پیدایش نهضت ترجمه در ایران شد. در کنار ترجمه‌ی آثاری برای بزرگ‌ترها، آثاری نیز برای کودکان ترجمه شد.

ث- کتاب‌های مصور؛ تصویرسازی به شیوه‌ی جدید و برای بچه‌ها، احتمالاً با ترجمه‌ی کتاب‌های اروپایی به ایران وارد شده است. نخستین کتاب مصور را محمدبن یوسف مازندرانی، ملقب به مفتاح‌الملک با نام الفبای مصور منتشر کرد (۱۳۱۰ ق.) که کتاب‌های مصور تالیف و ترجمه‌ی بعدی وی را به دنبال داشت.

یکی از کتاب‌هایی که در این دوره برای کودکان و نوجوانان، ترجمه و تصحیح گردیده است، کتاب "اخلاق مصور" است.

در صفحه عنوان کتاب، نام کتاب، محل طبع (طهران) و محل فروش کتاب (کتابخانه ی مصور زیر شمس العماره) ذکر گردیده است.

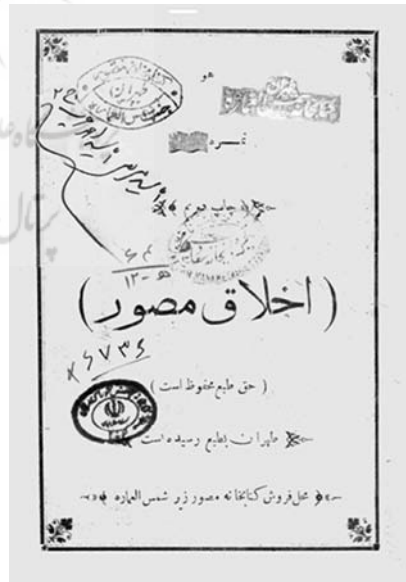
و در صفحه ی آخر پس از ذکر نام کتاب چنین آمده است: "فی شهر جمادی الاول ۱۳۲۷ هجری" رئیس مطبعه‌ای مبارکه شاهنشاهی عبدالله قاجار". این دو عبارت نشان دهنده ی نام مطبعه ای است که کتاب در آن جا به چاپ رسیده و عبارت اول نیز تاریخ چاپ را نشان می دهد، همچنین این دو صفحه به دو تصویر از دو سالار ملی آذربایجان، باقرخان و ستارخان آراسته گردیده است.

اما اطلاعاتی راجع به مطبعه ی شاهنشاهی: مطبعه ی

مبارکه، مطبعه ی مبارکه ی شاهنشاهی، مطبعه ی خاصه ی شاهنشاهی، مطبعه ی شاهی، نخستین بار با مدیریت عبدالله قاجار در خیابان ناصریه (ناصرخسرو فعلی) تاسیس شد. اولین مطبعه ای است که کتاب "قانون انتخاب و کلای مجلس شورای ملی" را به چاپ رسانده. در این مطبعه غیر دولتی ۱۶ عنوان کتاب، بین سال های ۱۳۱۶ تا ۱۳۲۸ ق. به چاپ رسیده است.

نوع چاپ این کتاب چاپ سربی است: "چاپ سربی یا چاپ حروفی یا چاپ برآمده را در آغاز ورود فن چاپ به ایران، به نام اروپایی تیپوگرافی (typography) نیز می گفتند.

در این نوع چاپ، نقوشی که اثر آن ها باید بر روی صفحه کاغذ چاپ شود، بالاتر از زمینه ی صفحه چاپ قرار دارد و مستقیماً با کاغذ تماس پیدا می کند. چاپخانه ی سربی با حروف الفبای فارسی و عربی، در دو دوره ی فعالیت بوده است. کتاب های چاپ سربی دوره ی اول (۱۲۳۳-۱۲۶۹ ق.) که دوره ی انتقال از نسخ خطی به کتاب های چاپی محسوب می شد، دارای ویژگی های خاصی بود؛ از جمله آنکه در مطبعه های دولتی چاپ می شد، که محدود به سه مطبعه ی دارالسلطنه تبریز، دارالخلافه ی تهران و دارالسلطنه اصفهان بود. دیگر این که کتاب های این دوره به صورت بدون صفحه شمار یا برگ شمار و یا دارای علائم و یا ترکیبی از شماره یا علائم می باشد و همچنین دارای نثر سنگین و پیچیده است.

کتاب های چاپ سربی دوره ی دوم (۱۲۹۱-۱۳۴۳ ق.) در مطبعه های دولتی و غیر دولتی چاپ شده در این دوره که با فاصله ی زمانی ۲۲ سال بعد از دوره ی اول به طبع رسیده، تغییرات عمده ای در مشخصات ظاهری و محتوای آن ایجاد شده است که در روند تاریخ کتاب و آنچه امروزه به عنوان استاندارد در ضوابط و قواعد چاپ نقش مهمی دارد، می تواند مهم و با اهمیت باشد. همچنین از یک نثر ساده و روان و قابل فهم هم برخوردار می باشد، که بر اثر ارتباط با کشورهای اروپایی و تاثیر روش ساده نویسی نویسندگان غربی ایجاد شده است.

بنابراین این کتاب از کتاب های چاپ سربی دوره ی دوم (۱۲۹۱-۱۳۴۳ ق.) می باشد که در زمان مظفرالدین شاه به چاپ رسیده است.

اما معرفی این کتاب در منابع کتابشناسی:

استاد احمد منزوی "نسخه شناس شهیر" در کتاب "فهرستواره ی کتاب های فارسی" در ذیل نام کتاب، چنین آورده است:

"اخلاق مصور، میرزا ابراهیم خان فرزند احمد صنیع السلطنه مدیر مدرسه ی اقدسیه شامل حکایت های نزدیک به ذهن کودکان می باشد که گزیده ای از کتاب های فرنگی است، البته با افزودگی هایی چند".
استاد بزرگ، مرحوم شیخ آقابزرگ تهرانی در کتاب بزرگ "الذریعه فی تصانیف الشیعه" چنین می گوید:
"اخلاق مصور فارسی، فیه حکایات اخلاقیه مصوره بما تقرب الی ذهن الاطفال و هی ترجمه عن الکتب الافرنجیه مع تحقیحات کثیره المیرزا احمدخان، کتبه فی عصر مظفرالدین شاه و طبع مکرراً".
استاد خان بابا مشار در "فهرست کتاب های چاپی فارسی" در ذیل نام کتاب، نام نویسنده و سه چاپ های اول و دوم و سوم و سال های چاپ را چنین آورده است:

چاپ اول: طهران، ۱۳۲۵ق. چاپ سنگی؛

چاپ دوم: تهران، ۱۳۲۷ ق. سربی، خشتی؛

چاپ سوم: تهران، ۱۳۲۸ ق؛

چاپ دیگر: محل چاپ بمبئی. چاپ سنگی؛

و اما معرفی نویسنده این اثر در کتاب های مختلف:

استاد خان بابا مشار در کتاب "مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی" در ذیل نام "صنیع السلطنه، ابراهیم بن محمد"، فقط این عبارت را آورده: "مدیر مدرسه اقدسیه" و سپس نام ۱۴ اثر او را با محل چاپ و تاریخ چاپ آورده است که یکی از این آثار همین کتاب "اخلاق مصور" است.

اما مولف در دیباچه ی کتاب از خود چنین نام می برد:

"... این بنده ی خانه زاد ابراهیم بن میرزا احمدخان صنیع السلطنه...

چه مایه خون خوردم و رنج بردم در تحصیل اسباب دارالطباعه و تکمیل گراور و آلات و ادوات هذ الصناعه که اهم وسائل ترقی علوم و فنون است تا آن که بعنایات یزدانی و حسن نیت خسروانی، به خوبی

از عهده ی این عمل خطیر برآمدم و علاوه بر آن دستگاه حروف ریزی را نیز دایر نمودم." و بدنبال آن درباره ی این اثر چنین می گوید:

"در خلال این احوال، کتابی بدست آمد مشتمل بر حکایات و تمثیلات که حکمای فرنگ برای اطفال خود جمع آوری نموده، نصایح را مصور و مجسم ساخته بودند که اطفال از مشاهده ی تصاویر و امثال در سن صباوت [کودکی] از او تحصیل ذکاوت نمایند... چنین به نظر آمد که چون اصلاح ظاهر همواره باصلاح باطن است و دفع جاهلی و کاهلی که عیب کار ماست در زمان طفولیت سهل است... بهتر آن است که این کتاب را ترجمه و اصلاح نمائیم و به محسنات چند بیارائیم"

و سپس درباره ی نحوه ی تنظیم مطالب کتاب، چنین آورده است:

در ابتدای هر حکایت، تصویری آورده است تا اطفال آن را مشاهده نمایند و پس از شماره ترتیب هر حکایت و عبارتی به عربی جهت نام حکایت و آشنایی با علوم ادبی و عربی سعی در اینکه این عبارات حکم و نوادری باشد از بزرگان دین و علمای راشدین و سپس ترجمه ی آن را به فارسی آورده است. جهت نقل حکایات از عبارات آسان به اندازه ی فهم کودکان، استفاده کرده است. خالی از اغراق شاعرانه و نثری منشیانه و نحوآسته است معانی را فدای الفاظ نماید که مورد پسند خواص و عوام باشد.

کلام را به نصایح مستحسنه، آراسته و از بیانات زشت دوری جسته است. و در پایان، نتیجه ی حکایات و حاصل روایات را به طور اجمال به زبان اطفال بیان داشته است تا از آن ها عبرت و پند گیرند و از هر حکایتی نصیحتی بپذیرند و در پایان، متذکر گردیده که اسم این کتاب را اخلاق مصور گذاشته است. بدین ترتیب، کتاب شامل ۱۴۰ حکایت است. شروع کتاب با عکس دو فرشته است که در بین آن ها "بسم الله الرحمن الرحيم" آمده و در بالای آن "یا هو" درج گردیده است.

در پایان کتاب در سه صفحه (پس از اتمام حکایات) با سرفصل تحت عنوان "کتاب هایی که متعلق به کتابخانه

ی مصور است جنب شمس العماره به فروش می رسد."

در سه قسمت ۱- کتب ابتدائی عربی، فارسی، رمان

و حکایاتی که به طبع رسیده است را نام برده است.

همچنین در پایان این صفحه تحت عنوان "اعلان"

چنین آورده است: محل فروش این کتاب در کتابخانه ی

مصور در پیش سایر کتاب فروش ها هم موجود است،

ولیکن هرگاه از محل مرکزی خریداری شود، ده یک از

قیمت معینه ی کتاب فروش ها تخفیف داده می شود و

همچنین هرگاه گراور به جهت کتاب یا بعضی خطوط را

بخواهند گراور نمایند، رجوع به کتابخانه کرده بزودی با

قیمت مناسب داده می شود.

حکایت هفتاد و یک
الشباب من الجنون
جوانی قسمی از دیوانگی است

• نمونه‌ای از حکایت‌های ذکر شده در کتاب:

گوساله‌ای جوان در صحرا گاوی پیر ناتوان را دید. یوغی گران بر گردن به شخم کردن و زمین کندن عرق میریزد، نه از زحمت می‌تواند بگریزد و نه بصاحبش بستیزد. نالان قدمی بر می‌دارد و گریان کار می‌گذارد. دلش بر او بسوخت و بر خود بر افروخت بر او ببالید که الحمدلله دلشادم و از هر غمی آزاد. در این چمن پر علف میچرم و از هر گیاه سبزی می‌خورم. بار سنگین ندارم، و کار مشکل نکنم از جوانی سر مستم و به خوشگذرانی پابست در سایه درختها میخوابم و در هر جویبار و گلزار میشتابم. آن پیر سالخورده فلک زده آنهمه می‌شنید و خاموش و مشغول کار بود. غروب آفتاب با حالت خسته و نفس گسسته بطرف آخور پرگاه کم نشخوار خود میرفت. دید آن گوساله‌ی جوان فربه‌ی شیرمست را دست و پا بسته در کار قربان‌اند نزدیک آمده گفت: ایجوان نادان، عاقبت عیش و عشرت و بطالت و غفلت این است و من همان وقت که لاف می‌زدی و گزاف می‌گفتی، اکنونت را میدیدم که چه می‌خوری و خود را چه می‌پروری و به جهت چه آزادی و دلشاد.

نتیجه:

جوانان کم تجربه کاهل بدون آنکه تصور عاقبت را نمایند خود را به بیکاری و خوش گذرانی ضایع می‌کنند، بلکه بعضی اوقات به مخاطرات عظیمه‌ای می‌افتند که در تمام عمر تلافی آنرا نمی‌توانند نمود. اگر چه شادی و خشنودی و بازی به جهت اطفال لازم است، لکن باید عاقلانه و به‌آذین و اجازه‌ی اولیای او باشد.

